

УДК 37.015.31

DOI 10.18372/2786-823.1.17531

Яковицька Лада Савеліївна

доктор психологічних наук, професор,
Національний авіаційний університет,
м. Київ, Україна

lada.yakovytska@npp.nau.edu.ua

Ходанович Ельвіра Миколаївна,

аспірантка кафедри авіаційної психології,
Національний авіаційний університет,
м. Київ, Україна

7594117@stud.nau.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНИХ ПРОЦЕСІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА

***Анотація.** У статті розглянуті особливості комунікативних процесів молодших школярів з розладами аутистичного спектра, якісні порушення в комунікації та їх причини. Узагальнені психологічні причини соціальної дезадаптації та спотворення ключових механізмів афективної організації поведінки молодших школярів з розладами аутистичного спектра.*

***Ключові слова:** розлади аутистичного спектра (РАС), соціальна дезадаптація, комунікативна поведінка.*

***Annotation.** The article examines the peculiarities of the communication processes of younger schoolchildren with autism spectrum disorders, quality disorders in communication and their causes. Generalized psychological causes of social maladjustment and distortion of key mechanisms of affective organization of behavior of younger schoolchildren with autism spectrum disorders.*

***Key words:** autism spectrum disorder (ASD), social maladaptation, communicative behavior.*

Продуктивна взаємодія зі світом та оточуючими забезпечує гармонійний розвиток дитини, сприяє її успішній соціалізації, яка своєю чергою є фундаментом навчальної діяльності, що спирається на мовленнєву активність, вміння налагоджувати соціальні зв'язки як базу для подальшої успішної самореалізації молодшого школяра. Водночас, використання практичними психологами інформації про індивідуальні та комунікативні особливості аутичних дітей сприятиме правильному вибору та застосуванню ефективних навчальних методик у роботі з молодшими школярами з розладами аутистичного спектра в початковій школі. Таким чином, порушення поведінки та комунікації аутичних дітей є актуальною проблемою шкільної освіти. Так Н. Івашура вказує, що аутизм представлений широкою панорамою феноменів – психологічною вразливістю, слабкою психологічною захищеністю, особливою вразливістю до негативних соціально-психологічних впливів, що спотворюють культурний розвиток особистості [6, с. 81]. О. Романчук зазначає, що аутизм проявляється у відриві від реальності, зникненні, відсутності чи парадоксальності реакцій на зовнішні впливи, пасивністю та надвразливістю у контактах із середовищем [9, с. 10].

Тобто порушенням комунікативних процесів та соціальної взаємодії є характерними для різних видів розладів аутистичного спектра, одночасно спостерігається нерівномірність інтелектуального та емоційного розвитку, які проявляються з раннього дитинства і заважають успішній соціально-психологічній адаптації такої дитини до школи, впливають на всі складові освітнього процесу.

Метою дослідження є аналіз розвитку комунікативних навичок у молодших школярів з РАС в умовах сучасного освітнього середовища.

Загальновідомо, що шкільна успішність тісно пов'язана зі здатністю учнів комунікувати, пояснювати те, що вони відчують. Здатність розуміти шкільні вимоги також пов'язана з мовленнєвими здібностями та соціальними навичками розуміння поведінки вчителя й інших учнів. Саме тому молодшим школярам з РАС часто важко усвідомити всі складові освітнього середовища.

Теоретичний аналіз науково-методичних джерел [2; 4-7; 9-10] показав, що розвиток міжособистісної комунікації у молодших школярів з розладами аутистичного спектру знаходиться переважно на низькому рівні. Початок шкільної освіти викликає стресові переживання навіть у нормотипових дітей, отже, у молодших школярів з розладами аутистичного спектра, для яких будь-який фізичний або емоційний подразник (шум, яскраве світло, нове оточення, зміна умов життєдіяльності) вже є стресовим та викликає сильне збудження, необхідність щоденного проживання шкільних занять може зумовити загострення комунікативних та поведінкових особливостей.

Британська дослідниця У. Фріт вважає, що натеper є очевидним, що крім класичних форм аутизму Л. Каннера існують «спектральні розлади», які мають характеристики подібні до основного синдрому, але без повного набору критеріїв, їх відносять до «розладів аутистичного спектра» (РАС) [1].

С. Барон-Коен, А. Леслі, У. Фріт вважають, що феноменологія розладів аутистичного спектру може бути пояснена порушеннями суто людської здатності розуміти та тлумачити наміри інших людей [2]. Згідно з розробленою ними теорією розуму («The theory of mind») діти, які розвиваються відповідно прийнятим нормам, вже у ранньому віці розуміють емоційну зумовленість людської поведінки та вчинків, потребу в комунікаціях. Діти з розладами аутистичного спектру мають обмежені емоційні та рефлексивні здатності, що надалі зумовлює недостатній розвиток уяви, комунікативних навичок, порушення механізмів соціально-психологічної адаптації через неспроможність пояснення і прогнозування поведінки інших людей [2].

Багато дослідників, зокрема Н. Базима, А. Белоновська-Сидор [4], Н. Івашура [6], С. Малашевська [7], О. Романчук [9], К. Юрченко [10], об'єднують особливості психічного розвитку дітей з РАС, в цілому, та їх мовлення, зокрема. з порушенням механізмом взаємодії з оточуючим середовищем та зниженням порогу афективного дискомфорту при контактах із оточуючим світом. Прояви мовленнєвих порушень у молодших школярів з РАС відрізняються за характером та динамікою, і у більшості випадків відображають

специфіку РАС, а саме: несформованість комунікативної поведінки [4]. До порушень комунікативної поведінки найчастіше відносять: байдуже ставлення до оточуючих та навколишнього світу; дитина не посміхається у відповідь, уникає зорового контакту, зворотного зв'язку; грається на одинці, незацікавлена в іграх та спілкуванні з іншими дітьми; не копіює поведінку дорослих; неадекватно реагує на присутність інших людей і навіть мами; не виражає емоцій щодо інших та значущих ситуацій.

Л. Юрченко зауважує, що якісні порушення в комунікації найчастіше представлені принаймні одним з наступних:

1) відставання або повна відсутність розвитку розмовного мовлення, яке не супроводжується спробами компенсації через використання жесту чи міміки як альтернативної моделі комунікації (часто передує відсутність комунікативного гуління);

2) відсутність різноманітної спонтанної уявної або (у більш ранньому віці) соціальної гри-імітації;

3) відносна нездатність ініціювати чи підтримувати розмову;

4) стереотипне або повторюване використання мовлення або ідіосинкразичне використання слів або речень [10].

Відповідно, при порушенні розвитку цілеспрямованого комунікативного мовлення дитина може захоплюватися деякими формами мовлення, грою зі звуками, складами та словами, перекручуванням або римуванням слів. В окремих випадках дитина не в змозі звернутися безпосередньо до конкретної людини, навіть просто покликати маму, виявити власні бажання, але здатна хаотично неодноразово повторювати одні й ті самі слова, рухи, пісні. Тобто такі мовленнєві дії є не засобом спілкування, взаємодії з оточенням, а аутостимуляцією.

Як зазначають М.І. Cohen та D. L. Sloan аутизм розвивається тому, що взаємодія навіть із близькими людьми вимагає від дитини найбільшої активності, але саме цю вимогу вона виконати не може через афективно-

вольовий розлад, який є однією з причин соціально-психологічної дезадаптації [3].

С. Малашевська вважає, що спілкування очима з аутичною дитиною можливе лише протягом дуже короткого проміжку часу. Більш тривала взаємодія навіть із близькими людьми викликає у неї дискомфорт. Взагалі, такій дитині притаманні мала витривалість у спілкуванні зі світом, швидке пересичення і болісне переживання навіть приємних контактів із середовищем [7].

Важливо відзначити, що більшості молодших школярів з РАС характерна підвищена вразливість, формування жорсткої вибірковості у контактах, тенденція тривалого фіксування неприємних вражень та переживань, схильність створювати всілякі особисті обмеження через швидку активізацію стану страху і досвіду минулих заборон. Ці переживання та обмеження діють в одному напрямку: перешкоджають розвитку активної взаємодії із оточуючими та створюють передумови для посилення дієвих, давно визначених дитиною прийомів самозахисту.

Слід зазначити, що розуміння шкільних вимог також впливає на стан дитини, залежить від інтеграції в освітнє середовище, а також від рівня адаптації, який сприяє розумінню комунікативних процесів та розвитку особистості. До одних з найбільш результативних технологій розвитку особистості, які використовуються для роботи з дітьми з розладами аутистичного спектра, на думку М. А. Дергач, можна віднести ізотерапію, та інші популярні напрями арт-терапії такі як пісочна терапія, глинотерапія, музична терапія, іноді танцювальна терапія [5]. З одного боку, ці напрями арт-терапії начебто не потребують вербалізації, але в процесі виконання цих вправ психолог налагоджує комунікацію з учнем, викликає в ньому довіру до дій. Через розвиток просторового сприйняття, образного мислення, дрібної моторики, уяви та інших когнітивних процесів дітей, які мають розлади аутистичного спектра, техніки арт-терапії сприяють розвитку особистості учня та його соціально-психологічній адаптації до нового (освітнього) середовища.

Ж.В. Притуленко у своїх дослідженнях доводить, що навчання та соціалізація дитини з розладами аутистичного спектра до освітнього середовища потребує створення певного ресурсу – карток PECS, які будуть засобом для альтернативної комунікації. Робота з комунікативними картками PECS впроваджується не тільки з учнями із РАС, а і для інших немовленнєвих дітей, у яких не виявлено РАС [8]. Чітко сплановані та відпрацьовані алгоритми навчальних, ігрових та побутових ситуацій допомагають педагогам та психологам зменшити емоційний тиск на дитину в освітньому процесі. З іншого боку – будь-яке відхилення від напрацьованого алгоритму, до якого вже звик учень, викликає фрустрацію, стійкі негативні переживання, стрес, та може спровокувати протестну поведінку дитини.

У зв'язку з тим, що соціально-психологічна адаптація до освітнього середовища передбачає не механічну взаємодію, яка не дає учневі повноцінно отримувати інформацію та реакцію інших учасників комунікаційного процесу, навчання та спілкування з учнями із розладами аутистичного спектра має супроводжуватися візуальною підтримкою, встановленням емоційних або поведінкових зв'язків, активною підтримкою у школярів з РАС мотивації до навчальної діяльності.

Висновки. Розлади аутистичного спектра є окремим напрямом характеристик, що розкривають рамки аномальної поведінки, складнощі взаємодії та комунікацій у соціумі, а також строго обмежене коло інтересів поряд з багаторазово повторюваними актами поведінки. Порушення такого спектра призводять до соціальної дезадаптації, до спотворення ключових механізмів афективної організації поведінки, іншими словами, механізмів, що дозволяють самостійно визначати оптимально відповідну особисту дистанцію у взаємовідносинах із зовнішнім світом, напрацьовувати індивідуальні звички, усвідомлювати потреби, вивчати нове, взаємодіяти з середовищем, довільно регулювати поведінку.

В психології розроблені спеціальні методи та методики для підвищення рівня соціально-психологічної адаптації дітей з розладами аутистичного

спектру до нових умов життєдіяльності (ізотерапія, пісочна терапія, глинотерапія, музична терапія, танцювальна терапія, комунікативні картки PECS), які спрямовані на подолання емоційної вразливості молодшого школяра та підвищення його цікавості до спільної діяльності. Вони можуть застосовуватись як на початковому, так і на середньому або високому рівнях адаптації та сприяють тренуванню комунікативних навичок й емоційного інтелекту учнів. Важливо наголосити, що у молодших школярів з розладами аутистичного спектру, виникає найбільше труднощів саме у розумінні слів та інтонацій з високим соціальним змістом, припущеннями щодо намірів оточуючих їх людей, встановленням комунікативних зв'язків з ними.

Список використаних джерел

1. Autyzm i zespół Aspergera. U. Frith (red.). Warszawa : Wydaw. Lekarskie PZWL, cop. 2005. 294 p.
2. Baron-Cohen S, Leslie AM, Frith U. Does the autistic child have a «theory of mind»? *Cognition*. 1985. 21(1). P. 37- 46. DOI: [10.1016/0010-0277\(85\)90022-8](https://doi.org/10.1016/0010-0277(85)90022-8) PMID: 2934210. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/2934210/> (last accessed 2022/12/20).
3. Cohen M. J., Sloan D. L. Visual supports for people with autism: A guide for parents and professionals. – Woodbine House, 2007. 226 p.
4. Базима Н.В., Белоновська-Сидор А.С. До проблеми формування міжособистісної комунікації у молодших школярів з рас. In: *The 11th International scientific and practical conference «Results of modern scientific research and development»* (January 16-18, 2022). Barca Academy Publishing, Madrid, Spain. 2022. С. 240 - 245.
5. Дергач М.А. Арт-терапевтичні техніки в діагностиці молодших школярів із розладами аутистичного спектра. *Технології забезпечення роботи практичного психолога з дітьми та молоддю з особливими освітніми потребами: Збірник наукових робіт*. Київ : ІСПП НАПН України, 2021. Вип. 27. С. 41- 44.

6. Івашура Н.С. Особливості супроводу аутичних дітей в інклюзивних умовах. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2014. Вип. 28. С. 80 - 84.

7. Малашевська С.А. Рекомендації для вчителів, вихователів, які працюють з дітьми-аутистами. *Дитина з особливими потребами*. 2017. № 7. С. 30 - 31.

8. Притуленко Ж.В. Психологічні аспекти застосування засобів альтернативної комунікації для дітей з особливими освітніми потребами. *Технології забезпечення роботи практичного психолога з дітьми та молоддю з особливими освітніми потребами: Збірник наукових робіт*. Київ : ІСПП НАПН України, 2021. Вип. 27. С. 122 - 125.

9. Романчук О. Розлади спектра аутизму в запитаннях та відповідях. Львів : Колесо, 2009. 168 с.

10. Юрченко Л.О. Діти з розладами аутистичного спектра. План корекційно-розвиткової роботи. Тернопіль : Мандрівець, 2019. 104 с.